

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی علوم انسانی

بررسی تطبیقی رجعت از دیدگاه قرآن و اهل کتاب

نگارش

محبوبه مهرپویا

استاد راهنما: دکتر محسن میرباقری
استاد مشاور: آقای محمدعلی عادل‌ی مقدم

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته علوم قرآن و حدیث

مهرماه ۱۳۹۱

تقدیر و شکر

خدای مهربان را شاکرم که همواره مراد مسیر تحصیل علوم دینی هدایت کرد و مورد لطف و توجه خود قرار داد و در سایه الطاف بی‌دینش توانستم این رساله را در مدت زمان و اتفاقاً کوتاهی به سرانجام برسانم.

و از استاد کرامت‌دین جناب آقای دکتر سید محسن میرباقری نیز به دلیل زحماتی که برای به ثمر رسیدن این رساله متحمل شدند و کمال بانی که به بنده نمودند کمال امتنان و شکر را دارم. او که علاوه بر آموزش درس و تعالیم دینی به دانشجویانش با برخوردی بسیار خوب و انسانی به آنان درس اخلاق می‌آموزد. او که با وجود غنی بودن از مطالب علمی و بالا بودن سطح دانش خود، حتی در مقابل دانشجویان هیچ‌گاه تواضع را فراموش نمی‌کند. او به معنی واقعی یک معلم و یک استاد است.

همچنین از زحمات دوست خوبم سرکار خانم حمیدزاده که در طی انجام این پایان‌نامه مرایای رساندن کمال شکر را دارم.

تقدیم به

همسر مهربانم که مراد راه تحقیق و تخصص پیرامون این رساله یاری نمود و تمام کج خلقی های ناشی از کمبود وقت مرا
صبورانه تحمل کرد. او که چون کوهی استوار پشتوانه می محکم و مقاوم زندگیم است و زندگی بدون او برایم بیچ است.

و یکانه د خترم

که ارزشمندترین سرمایه و تمام امید زندگیم است و تمام آرزوهایم در وجود او خلاصه می شود.

چکیده

«رجعت» یکی از عقاید حیات‌بخشی است که شیعه به آن معتقد است. اما درباره‌ی کیفیت و زمان وقوع آن اختلافاتی وجود دارد. عده‌ای زمان آن را آخرالزمان می‌دانند، اما کسانی نیز عقیده دارند که رجعت فقط در زمان ظهور حضرت قائم اتفاق نمی‌افتد و زمان خاصی ندارد و چه بسا در گذشته و حتی در زمان حال نیز کسانی باشند که رجعت کرده‌اند و به این دنیا بازگشته‌اند.

به هر شکل متأسفانه این عقیده‌ی نجات‌بخش در طی قرون و اعصار مورد بی‌توجهی قرار گرفته و برخی برادران اهل سنت هم با بی‌انصافی تمام آن را مخالف ضرورت دین اسلام دانسته و معتقدین به آن را کافر، فاسق، کذاب و ... معرفی نموده‌اند. بعد از اعتقاد به امامت، شاید هیچ عقیده‌ای مانند «رجعت» مورد هجوم و غضب پیروان خلفا قرار نگرفته باشد. در مورد «رجعت» کتاب‌های بسیاری نوشته شده و همچنین در این باره پس از جستجوی فراوان به تعداد کمی پایان‌نامه برخورد کردم.

در این کتاب‌ها به مقایسه و تطبیق مسأله‌ی رجعت با عقیده‌ی اهل کتاب در این زمینه پرداخته نشده است. اما هدف من از این نوشتار مقایسه‌ی مسأله‌ی «رجعت» میان قرآن و اهل کتاب می‌باشد، به طوری که مشخص گردد اولاً: آیا در قرآن آیاتی وجود دارد که اشاره به رجعت داشته باشد و ثانیاً: آیا عقیده به رجعت در بین اهل کتاب (یهود و نصاری) هم وجود دارد؟ و اگر وجود دارد چگونه است و چه تفاوتی با قرآن و عقیده‌ی شیعه در این زمینه دارد؟

در این زمینه من از روش تحلیل محتوا استفاده کردم یعنی از کتب، تفاسیر، مقالات، پایان‌نامه‌ها و نرم افزارهای علوم قرآنی و دینی استفاده کردم و همچنین به کتب و منابع اهل کتاب و بزرگان دین آن‌ها نیز مراجعه نمودم و پس از بررسی موشکافانه‌ی این منابع به نتایجی دست یافتم که در ادامه خواهد آمد. از نظر بنده عقیده به رجعت نتایجی در پی خواهد داشت از جمله این که این عقیده به منتظران ظهور حضرت مهدی (عج) آرامش بخشیده، از سقوط آنان در منجلاب فساد و خود باختگی جلوگیری نموده و به تلاش مضاعف برای زمینه‌سازی حکومت مهدی (عج) و برچیده شدن بساط ظلم و ستم وا می‌دارد. زیرا با این عقیده، انسان هرگز از درک محضر آن حضرت و شرکت در تشکیل حکومت جهانی ایشان ناامید نمی‌شود و سعی می‌کند تا با تقویت و استوار نمودن ایمان و انجام اعمال صالح خود را در زمره‌ی رجعت‌کنندگان قرار دهد. لذا ائمه‌ی اطهار (ع) این عقیده را یک بشارت و موهبت خدایی برای مسلمانان دانسته‌اند.

کلید واژه‌ها: رجعت، بازگشت، اهل کتاب، عصر ظهور، شیعه‌ی دوازده امامی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: طرح مسأله
۲	۱-۱- مقدمه
۲	۱-۲- بیان مسأله‌ی تحقیق
۳	۱-۳- اهداف تحقیق
۳	۱-۴- سؤالات یا فرضیه‌های تخصصی
۳	۱-۵- ضرورت و اهمیت تحقیق
۴	۱-۶- پیشینه‌ی تحقیق
۵	۱-۷- روش تحقیق
۵	۱-۸- کاربرد نتایج تحقیق
۵	۱-۹- نتیجه‌گیری
۶	فصل دوم: کلیات
۷	۲-۱- مقدمه
۷	۲-۲- رجعت در لغت
۸	۲-۳- رجعت در اصطلاح
۹	۲-۴- اهمیت اعتقاد به رجعت
۱۳	۲-۵- آثار اعتقاد به رجعت
۱۳	۲-۶- نتیجه‌گیری
۱۵	فصل سوم: رجعت از دیدگاه مذاهب اسلامی
۱۶	۳-۱- مقدمه
۱۶	۳-۲- جایگاه رجعت در عقاید شیعه
۱۷	۳-۲-۱- عقاید علمای امامیه درباره‌ی رجعت
۲۰	۳-۲-۲- کتاب‌های نوشته شده درباره‌ی رجعت توسط علمای اسلام
۲۱	۳-۲-۳- بررسی نظریه‌ی اجماع در رجعت
۲۲	۳-۳- رجعت از دیدگاه اهل سنت
۲۴	۳-۴- رجعت از نظر فرقه‌های دیگر اسلامی
۲۸	۳-۵- نتیجه‌گیری
۲۹	فصل چهارم: بررسی رجعت از نظر عقل و نقل
۳۰	۴-۱- مقدمه
۳۰	۴-۲- ارزیابی اعتقاد به رجعت از نظر عقل و نقل
۳۰	۴-۲-۱- امکان ذاتی رجعت

فهرست مطالب

۳۲	۲-۲-۴- رجعت از دیدگاه عقل
۳۲	۳-۴- رجعت در قرآن کریم
۳۲	۱-۳-۴- مصادیق رجعت در قرآن کریم
۳۵	۲-۳-۴- آیاتی که در احادیث اهل بیت به رجعت تفسیر شده است
۴۴	۴-۴- رجعت در آینه‌ی احادیث
۴۴	۱-۴-۴- رجعت در روایات شیعه
۴۷	۲-۴-۴- رجعت در روایات اهل سنت
۵۰	۵-۴- رجعت در دعاها و زیارت‌ها
۵۰	۱-۵-۴- زیارت جامعه‌ی کبیره
۵۱	۲-۵-۴- زیارت حضرت رسول اکرم (ص)
۵۱	۳-۵-۴- زیارت مطلقه‌ی امام حسین (زیارت وارث)
۵۱	۴-۵-۴- زیارت حضرت عباس (ع)
۵۱	۵-۵-۴- زیارت حضرت قائم (عج)
۵۲	۶-۵-۴- زیارت امام حسین (ع)
۵۲	۷-۵-۴- زیارت اربعین
۵۲	۸-۵-۴- زیارت آل یاسین
۵۳	۹-۵-۴- زیارت رجبیه
۵۳	۱۰-۵-۴- زیارت وداع
۵۳	۱۱-۵-۴- زیارت رابعه‌ی امیرالمؤمنین
۵۳	۱۲-۵-۴- دعای عهد
۵۴	۱۳-۵-۴- دعای دحو الارض (گسترش زمین)
۵۴	۶-۴- نتیجه‌گیری
۵۵	فصل پنجم: رجعت از دیدگاه کتاب مقدس
۵۶	۱-۵- مقدمه
۵۶	۲-۵- آیاتی که از وقوع رجعت در آینده خبر می‌دهند
۵۶	۱-۲-۵- آیاتی از عهد عتیق
۵۹	۲-۲-۵- آیاتی از عهد جدید (انجیل)
۶۱	۳-۵- رجعت مسیح در متون مقدس مسیحی
۶۲	۱-۳-۵- مراحل آمدن مسیح از دیدگاه اهل کتاب
۶۲	۲-۳-۵- زمان نزول مسیح از دیدگاه مسیحیان
۶۳	۴-۵- نتیجه‌گیری

فهرست مطالب

۶۴	فصل ششم: خصوصیات رجعت
۶۵	۱-۶- مقدمه
۶۵	۲-۶- چگونگی یا کیفیت رجعت
۶۷	۳-۶- زمان رجعت
۶۸	۴-۶- ویژگی‌های رجعت
۷۰	۵-۶- تکلیف در زمان رجعت
۷۱	۶-۶- طول عمر رجعت‌کنندگان
۷۲	۷-۶- فلسفه و اهداف رجعت
۷۶	۸-۶- ضرورت رجعت
۷۶	۹-۶- نتیجه‌گیری
۷۸	فصل هفتم: رجعت‌کنندگان
۷۹	۱-۷- مقدمه
۷۹	۲-۷- کسانی که تاکنون رجعت کرده‌اند
۷۹	۱-۲-۷- نمونه‌هایی از رجعت در امام پیش از اسلام
۸۳	۲-۲-۷- نمونه‌هایی از رجعت در امت اسلامی
۸۴	۳-۷- کسانی که در آخر الزمان رجعت خواهند کرد
۸۴	۱-۳-۷- کسانی که از امام پیش از اسلام رجعت خواهند کرد
۸۸	۲-۳-۷- کسانی که از امت اسلامی رجعت خواهند کرد
۹۶	۴-۷- نتیجه‌گیری
۹۷	فصل هشتم: شبهات رجعت و پاسخ به آن‌ها
۹۸	۱-۸- مقدمه
۹۸	۲-۸- رجعت همان تناسخ است
۱۰۰	۳-۸- رجعت با بعضی آیات قرآن منافات دارد
۱۰۱	۴-۸- رجعت و لغو شدن رستاخیز
۱۰۲	۵-۸- اخبار مربوط به رجعت خبر واحد است و خبر واحد قابل استناد نیست
۱۰۲	۶-۸- استبعاد رجعت
۱۰۳	۷-۸- لازمه‌ی رجعت امامت فاضل بر افاضل
۱۰۳	۸-۸- اجتماع دو امام در رجعت
۱۰۴	۹-۸- آثار سوء رجعت (تشویق به گناه)
۱۰۴	۱۰-۸- بازگشت از فعلیت به قوه در رجعت
۱۰۵	۱۱-۸- رجعت از افکار عبدالله بن سبأ

فهرست مطالب

۱۰۷	۱۲-۸- تأویل رجعت
۱۰۷	۱۳-۸- رجعت در اجسام مثالی اتفاق می‌افتد نه اجسام عنصری
۱۰۸	۱۴-۸- رجعت از افکار یهود است
۱۰۹	۱۵-۸- بازگشت کفار و مجرمان از اعمال بدشان
۱۱۰	۱۶-۸- رجعت بدعت است
۱۱۰	۱۷-۸- دوبار عذاب کردن کافران ظلم است
۱۱۱	۱۸-۸- رجعت با تلقین میت منافات دارد
۱۱۲	۱۹-۸- دلیل رجعت اجماع منقول است
۱۱۲	۲۰-۸- عجله در عذاب کافران لازم نیست
۱۱۳	۲۱-۸- دو بار چشیدن تلخی طعم مرگ برای نیکان درست نیست
۱۱۳	۲۲-۸- رجعت با طبیعت دنیا منافات دارد
۱۱۵	۲۳-۸- نتیجه‌گیری
۱۱۶	فصل نهم: جمع‌بندی مطالب و نتیجه‌گیری
۱۱۷	۱-۹- مقدمه
۱۱۷	۲-۹- وجوه اشتراک دیدگاه‌ها
۱۱۸	۳-۹- وجوه افتراق دیدگاه‌ها
۱۱۸	۴-۹- نتیجه‌گیری
۱۱۹	۵-۹- پیشنهادها
۱۲۰	۶-۹- محدودیت‌ها
۱۲۱	منابع و مراجع

فصل اول

طرح مسأله

۱-۱- مقدمه

یکی از اعتقادات ویژه‌ای که شیعه‌ی دوازده امامی آن را باور دارد، عقیده به رجعت است. رجعت در لغت به معنای بازگشت است. معنی اصطلاحی رجعت از دیدگاه شیعه این است که خداوند هم زمان با ظهور حضرت مهدی (عج) شماری از امت محمد (ص) و انسان‌هایی از امت‌های پیشین را پس از مرگشان و پیش از قیامت برمی‌انگیزاند و این باور از ویژگی‌های مذهب آل محمد می‌باشد که قرآن نیز به درستی آن گواهی می‌دهد. اما گروهی نیز رجعت را منحصر به آخرالزمان نمی‌دانند و در برخی جزئیات رجعت با گروه قبلی اختلاف نظرهایی دارند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت. اما هر دو دسته اصل رجعت را قبول دارند و اختلافات تنها در جزئیات است.

۱-۲- بیان مسأله‌ی تحقیق

دانشمند بزرگ شیعه مرحوم سیدمرتضی علم الهدی عقیده به رجعت از دیدگاه امامیه را چنین توضیح می‌دهد: باور شیعه‌ی امامیه این است که خداوند به هنگام ظهور امام زمان (عج) گروهی از شیعیان را که پیش از ظهور آن حضرت از دنیا رفته‌اند، به این جهان باز می‌گرداند تا آنان به پاداش یابوری و همراهی و درک حکومت آن وجود مقدس، نایل گردند. همچنین خداوند برخی از دشمنان آن حضرت را زنده می‌کند تا از آنان انتقام گیرد. بدین صورت که آشکار شدن حق و بلندی مرتبت پیروان حق را بنگرند و اندوهگین شوند. (الموسوی (علم الهدی)، ۱۴۰۵ هـ. ق، صص ۱۲۶-۱۲۵)

گواه روشن تحقق رجعت، بیش از هر چیز قرآن کریم است که در آیاتی چند به رجعت‌هایی که در گذشته برای برخی انسان‌ها افتاده می‌پردازد. همچنین آیاتی نیز وجود دارند که ائمه (ع) در تفسیر آن‌ها، مسأله‌ی رجعت را مطرح کرده‌اند که تعدادشان از تعداد آیات دسته‌ی اول بسیار بیشتر است. اما یک دلیل دیگر برای اثبات رجعت، روایات بی‌شماری است که بر وقوع آن صحه می‌گذارد. ما در این جا تنها به نقل دو روایت از روایات بی‌شمار رجعت می‌پردازیم:

۱- از امام صادق (ع) درباره‌ی آیه‌ی ربنا أمتنا إثنین و احيیتنا إثنین «پروردگارا دوبار ما را میراندی و دوبار زنده کردی، پرسش شد. حضرت در پاسخ فرمود: ذلک فی الرجعه. (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ. ق، ج ۵۳، ص ۵۶)

۲- همچنین آن حضرت فرمود: لیسَ مِنَّا مَنْ لَمْ یؤمنَ بکرتنا. هر کس به رجعت ما ایمان نداشته باشد از ما نیست. (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ج ۵۳، ص ۹۲)

از آن جا که رجعت از عقاید مسلم شیعه است و در آیات قرآن و احادیث و روایات بسیاری، به آن اشاره شده است و از آن جا که درباره‌ی مسأله‌ی رجعت بین شیعه‌ی دوازده امامی و مذاهب مختلف دین اسلام و عقاید اهل کتاب اختلافاتی وجود دارد بر آن شدم تا با بررسی موشکافانه‌ی این مسأله و تطبیق این عقیده‌ی شیعه با عقیده‌ی اهل کتاب، وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها را روشن نمایم.

۱-۳- اهداف تحقیق

- ۱- بررسی مفهوم رجعت از دیدگاه قرآن و مسلمانان به عنوان یکی از عقاید آنان
- ۲- بررسی ادله‌ی رجعت اعم از عقلی و نقلی
- ۳- بررسی وجود عقیده به رجعت در میان مذاهب مختلف دین اسلام
- ۴- بررسی وجود عقیده به رجعت در میان اهل کتاب
- ۵- شناخت وجوه اشتراک و افتراق بین عقاید مسلمانان و اهل کتاب پیرامون مسأله‌ی رجعت

۱-۴- سؤالات یا فرضیه‌های تخصصی

- ۱- اعتقاد به رجعت از دیدگاه قرآن و مسلمانان به عنوان یکی از مسائل اعتقادی آنان چگونه است؟
- ۲- درباره‌ی رجعت چه ادله‌ی عقلی یا نقلی موجود است؟
- ۳- آیا عقیده به رجعت در مذاهب مختلف دین اسلام وجود دارد؟
- ۴- آیا در میان اهل کتاب هم عقیده به رجعت وجود دارد؟
- ۵- درباره‌ی اعتقاد به مسأله‌ی رجعت چه وجوه اشتراک و افتراقی میان عقاید مسلمانان و اهل کتاب وجود دارد؟

۱-۵- ضرورت و اهمیت تحقیق

از آن جا که رجعت یکی از عقاید مسلم شیعیان است و همچنین از آن جا که درباره‌ی کیفیت و زمان وقوع آن بین افراد مختلف اختلافاتی وجود دارد و نیز چون عده‌ای آن را از ضروریات مذهب شیعه می‌دانند و عده‌ای آن را از ضروریات شیعه نمی‌شمارند، بر آن شدم که درباره‌ی این مسأله به تحقیق و تفحص بپردازم. همچنین به دلیل این که عقیده به رجعت در زندگی افراد تأثیراتی دارد و

باعث تقویت ایمان افراد و تلاش آنان در انجام اعمال صالح و درآمدن در زمره‌ی نیکان می‌شود و باعث می‌شود تا انسان‌های مؤمن از توفیق شرکت و حضور در دولت کریمه‌ی حضرت مهدی (عج) ناامید نباشند به این مقوله پرداختم و نیز علاقه‌مند بودم بدانم که آیا عقیده به رجعت در بین اهل کتاب نیز وجود دارد یا خیر؟ و اگر وجود دارد چگونه است و چه تفاوتی با عقاید شیعه در این زمینه دارد؟

۱-۶- پیشینه‌ی تحقیق

پایان نامه‌ها

- ۱- شاکر اردکانی، جلال، رجعت اهل بیت از دیدگاه قرآن و احادیث، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم، ۱۳۸۷.
 - ۲- باطنی، الهه، مقایسه‌ی روزگار ظهور منجی موعود در قرآن و زیور داود (ع)، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد واحد تهران شمال، ۱۳۷۸.
 - ۳- کردنژاد، حمید، رجعت از دیدگاه قرآن و عترت، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی اراک، ۱۳۷۴.
 - ۴- علیرضایی، لیلا، بررسی مبانی اعتقادی شیعه در زیارت جامعه، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۴.
- همان طور که مشاهده می‌شود در این پایان نامه‌ها تنها به بررسی مسأله‌ی رجعت از دیدگاه قرآن و حدیث و کلاً دین اسلام پرداخته شده و به بررسی آن از دیدگاه اهل کتاب پرداخته که به همین دلیل بنده بر آن شدم که به این وجه نیز پردازم.

کتب:

- ۱- شهمیری، حسین، رجعت (بازگشت بزرگ در هنگام ظهور)
- ۲- قزوینی، سیدمحمدکاظم، امام مهدی از ولادت تا ظهور
- ۳- آیت‌الله والد، ستاره‌ی درخشان (درباره‌ی رجعت)
- ۴- طبسی نجفی، محمدرضا، الشیعه و الرجعه
- ۵- عاملی، شیخ محمدبن الحسن الحر، الايقاظ من الهجعه بالبرهان علی الرجعه
- ۶- ضمیری، محمدرضا، رجعت
- ۷- سلیمیان، خدامراد، بازگشت به دنیا در پایان تاریخ

۱-۷- روش تحقیق

موضوع تحقیق این رساله از انواع تحقیق بنیادی می‌باشد. به این معنا که نظریه‌ها را بررسی کرده آن‌ها را تأیید، تعدیل و یا رد می‌کنند و هدف اساسی این نوع تحقیقات، آزمون نظریه‌ها، تبیین روابط بین پدیده‌ها و افزودن به دانش موجود در یک زمینه‌ی خاص است. به همین دلیل بر آن شدم که از روش تحلیل محتوا استفاده کنم. به این شکل که محتوای کتب، رسالات، مقالات، نرم افزارهای مربوطه و ... را که منابع من در انجام این پژوهش هستند مورد بررسی و تحلیل قرار داده و با محتوای منابع مربوط به اهل کتاب مورد مقایسه قرار دهم و در پایان به پردازش و نتیجه‌گیری بپردازم.

۱-۸- کاربرد نتایج تحقیق

- ۱- تلاش انسان‌ها برای تقویت و استواری ایمان برای حضور در هنگامه‌ی رجعت
- ۲- انجام هر چه بیشتر کارهای نیک توسط افراد به امید این که جزء رجعت کنندگان باشند
- ۳- جلوگیری از ناامیدی و سرخوردگی انسان‌های مؤمن به امید حضور در حکومت جهانی حضرت مهدی (عج)
- ۴- بیدار نگه داشتن روحیه‌ی تحمل و استقامت مؤمنان در برابر ناملایمات و مشکلات به امید حضور در زمان رجعت
- ۵- ایجاد انگیزه برای ستمکاران تا از کارهای نادرست خود توبه کنند تا بلکه در هنگامه‌ی رجعت جزو نیکان باشند
- ۶- کم شدن ظلم و فساد در جامعه که از نتایج توبه‌ی ستمگران و فسادگران است

۱-۹- نتیجه‌گیری

رجعت یکی از عقاید مهم شیعه‌ی دوازده امامی است که عده‌ای عقیده به آن را در مذهب شیعه ضروری و عده‌ای دیگر آن را غیرضروری می‌دانند. همچنین درباره‌ی زمان وقوع رجعت و نحوه‌ی وقوع آن اختلافاتی وجود دارد که در اصل عقیده به رجعت خدشه‌ای وارد نمی‌کند. همچنین اهل کتاب نیز به این مسأله اعتقاد دارند؛ اما درباره‌ی جزئیات آن با مسلمانان اختلاف دارند. این اختلاف در جزئیات رجعت بین مذاهب مختلف دین اسلام هم وجود دارد که ان‌شاءالله در فصول پیش‌رو به آن خواهیم پرداخت.

فصل دوم

کلیات

۲-۱- مقدمه

مرسوم است که در هر نوشتاری لغات و واژگان اصلی بحث از نظر لغوی و اصطلاحی معنا می‌شود و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد تا روشن شود که موضوع دقیقاً به چه مطلبی اشاره دارد. این شیوه باعث می‌شود که برای خواننده‌ی مطلب کج فهمی و اشتباه پیش نیاید و او بداند که نوشته دقیقاً به چه موضوعی خواهد پرداخت. به همین دلیل بنده نیز در این فصل به بررسی لغوی و اصطلاحی واژه‌ی «رجعت» پرداخته‌ام که در ادامه خواهد آمد.

۲-۲- رجعت در لغت

رجعت از ماده‌ی «رجع» به معنی بازگشت و برگرداندن می‌باشد. (قرشی، ۱۳۵۲، ج ۳، صص ۵۷-۵۶)

راغب می‌گوید: رجوع همان عود و بازگشت است، از آنجا که ابتدا و شروع از آنجا بوده است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ هـ. ق، ص ۳۴۲)

مرحوم طریحی می‌گوید: «الرجعه بفتح الراء» به معنی یک بار برگشتن پس از مرگ، در عصر ظهور حضرت مهدی است. فلانی به رجعت ایمان دارد، یعنی ایمان به برگشتن به دنیا پس از مرگ دارد. (طریحی، ۱۴۰۸ هـ. ق، ج ۲، ص ۱۵۰)

در کتاب مقایسه‌ی اللغه آمده: الرجعه یعنی بازگشت به سوی دنیا (الرازی، ۱۴۲۰ هـ. ق، ص ۳۶۳) در مفردات راغب هم به همین معنا آمده است در لسان العرب درباره‌ی واژه‌ی رجعت ذکر شده: رجوع به معنی بازگشت است و فلانی به رجعت ایمان دارد یعنی او به رجوع به دنیا پس از مرگ اعتقاد دارد. و این مذهب قومی از عرب در جاهلیت است و مذهب گروهی از فرق مسلمین است از اهل بدعت و هوا و هوس، که می‌گویند: مرده به دنیا باز می‌گردد و در آن مانند قبل زنده می‌باشد و از جمله‌ی آنها گروهی از رافضی‌ها هستند. (ابن منظور، ۱۴۰۸ هـ. ق، ج ۸، ص ۱۱۴)

دهخدا می‌نویسد: رجعت یعنی بازگشت به دنیا پس از مرگ (دهخدا، ۱۳۴۲، ج ۲۵، ص ۲۹۴)

۲-۳- رجعت در اصطلاح

معانی اصطلاحی رجعت متعدد می‌باشد. مثلاً در اصطلاح فقهی، به یک معنا و در اصطلاح عرفانی، جامعه‌شناسی، نجومی و کلامی نیز به یک معنا می‌باشد. اما معنای رجعت در اصطلاح کلامی، منظور نظر ماست.

شیخ مفید در معنای اصطلاحی رجعت می‌نویسد: *إِنَّ اللَّهَ يَرُدُّ قَوْمًا مِنَ الْآمَاتِ إِلَى الدُّنْيَا فِي صُورِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا فَيَعَزُّ فَرِيقًا وَيَذِلُّ فَرِيقًا وَ الْمُحَقِّينَ مِنَ الْمُبْطِلِينَ وَ الْمَظْلُومِينَ مِنْهُمْ مِنَ الظَّالِمِينَ وَ ذَلِكَ عِنْدَ قِيَامِ مَهْدِي آلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ. خُداوند گروهی از اموات را به همان صورتی که در گذشته بودند به دنیا بر می‌گرداند و گروهی را عزیز و گروهی دیگر را ذلیل می‌کند و اهل حق را بر اهل باطل غلبه و نصرت داده و مظلومین را بر ظالمین و ستمگران غلبه می‌دهد. این واقعه، هنگام ظهور مهدی آل محمد (عج) رخ خواهد داد. (البکری البغدادی (شیخ مفید)، ۱۴۱۳ هـ.ق، ص ۸۹)*

بنابر اعتقاد ادیان الهی، خصوصاً شرایع ابراهیمی، انسان‌های پاک پس از مرگ، اجازه‌ی بازگشت به حیات و توفیق زندگی در حکومت صالحان را خواهند داشت تا انتقام خود را از ظالمان بستانند و بتوانند به هدف والای آفرینش که پرورش انسان کامل است دست یابند. (سلیمان، ۱۳۸۷، ص ۱۹۱) و کافران بدطینت نیز برای انتقام پس دادن به دنیا باز می‌گردند. (ضمیری، ۱۳۸۰، ص ۱۳) زنده شدگان کسانی هستند که در حد اعلا‌ی ایمان یا در حد اعلا‌ی کفر و فسادند. (کریمشاهی بیدگلی، ۱۳۷۷، ص ۱۰۹)

اما از نظر من رجعت در اصطلاح به معنی بازگشت دوباره‌ی عده‌ای از اموات به دنیا قبل از قیامت است که بازگشت کنندگان یا مؤمن محض و یا کافر محض هستند و یا از جمله‌ی کسانی هستند که پرونده‌ی‌شان کامل نشده است؛ یعنی یا در اثر حادثه‌ای مرده‌اند و یا در زندگی اول حجت بر آنان تمام نشده است. اما این که رجعت در چه زمانی اتفاق می‌افتد و یا کیفیت و جزئیات آن چگونه است امر ثابتی نیست و ممکن است برای هر کسی متفاوت باشد که در این زمینه توضیحات بیشتر در بخش کیفیت رجعت خواهد آمد.

البته در تعریف رجعت هم مانند بقیه‌ی موارد تحریفاتی وجود دارد و هر فرقه‌ای آن را به نوعی تعبیر می‌کنند. مثلاً صوفیان رجعت را به جاودانگی و رجعت حضرت علی (ع) تعبیر می‌کنند. شعرانی روایت کرده که: ولی «وفاعلی» می‌گفته است که: علی (ع) مانند عیسی (ع) به آسمان صعود کرده و مانند او به زمین فرود خواهد آمد.^۱ (اشعری قمی، ۱۳۸۷، ص ۲۸۷) اما رجعت در اعتقاد شیعه همان است که در تعریف شیخ مفید آمد. اما دکتر محمدباقر بهبودی تعریف دیگری از رجعت دارد. ایشان می‌گوید: هر انسانی طینت و یک ذره‌ی وجودی دارد که در صلب پدر و سپس در رحم مادر جای می‌گیرد و پرورش می‌یابد و سپس به دنیا می‌آید. انسان‌هایی در این دنیا بوده‌اند که حجت بر آنان

^۱ - گلدزی هر: العقیده و الشریعه، ص ۲۳۶، محمدرضا طیبسی نجفی، الشیعه و الرجعه، چاپ نجف.

تمام نشده - مثل کسانی که هدایت خداوند به دلایلی به آن‌ها نرسیده است - یا کودکانی که قبل از بلوغ از دنیا رفته‌اند یا انسان‌هایی که چون به مرگ طبیعی نمرده‌اند، پرونده‌ی اعمالشان ناقص مانده است یا انسان‌های دیوانه، اینان بر طبق همین نظام کنونی طبیعت رجعت می‌کنند یعنی باز هم از طریق تغذیه وارد خون شده و از آن‌جا راه صلب پدر و رحم مادر را پیش گرفته تا دوباره پا به دایره‌ی زندگی و آزمایش می‌گذارند و به خاطر این که این آزمایش و اختیار جنبه‌ی تصنعی نداشته باشد، باز هم دوران گذشته را از خاطر می‌برند. طوری که گویا دفعه‌ی اول است پا به دنیا گذاشته‌اند. (بهبودی، ۱۳۸۰، صص ۳۹۵-۳۹۴)

در تحلیل این نظریه باید گفت: این شکل از رجعت که در آن عده‌ای پس از مرگ دوباره از نو تولد یافته و از طریق طینت اولیه‌ی وجودی و از راه صلب پدر و رحم مادر مجدداً متولد شوند عقلاً غیرممکن نیست. چرا که ما در تعریف رجعت گفتیم بازگشت عده‌ای از اموات به دنیا پس از مرگ رجعت محسوب می‌شود که این مورد هم داخل در تعریف است و تنها فرق آن در جزئیات و کیفیت آن‌ها با هم است و باید بگوئیم که در پذیرفتن اصل رجعت بین افراد مختلف شیعه و علما تفاوتی نیست بلکه اختلاف نظر در جزئیات و کیفیت آن است. اما اگر کسانی آن را نوعی تناسخ به شمار آورند در پاسخ می‌گوئیم که اصل وجود هر کسی همان ذره و طینت وجودی اوست که رشد و پرورش پیدا کرده و وجود هر کس از آن نشأت می‌گیرد. بنابراین اگر کسی در بازگشت دوباره به این دنیا به همان هیأت قبلی باز نگردد، بلکه ذره‌ی اولیه و اصلی وجود او از طریق پدر و مادر دیگری دوباره متولد شود این تناسخ نیست. زیرا این جسم همان جسم قبلی است چرا که از همان ذره‌ی اولیه به وجود آمده است و پدر و مادر تنها یک وسیله هستند که انسان را به دنیا می‌آورند و اگر این انسان از طریق پدر و مادر جدیدی هم متولد شود باز همان جسم قبلی را دارد چرا که طینتش همان طینت قبلی است. بنابراین برای روح جسم جدیدی ساخته شده و به آن بازگشته نه به جسم شخص دیگری و به همین دلیل از دایره‌ی تناسخ بیرون است. همچنین تناسخ‌یون معتقد به بازگشت روح تمام انسان‌ها هستند اما در این نظریه فقط آن عده از افراد که هدایت دین به آن‌ها نرسیده و حجت بر آن‌ها تمام نشده یا مجانین و بیماران روانی و عقلی یا کودکی که در خردی از دنیا رفته و یا کسی که در اثر حادثه‌ای پیش از تکمیل پرونده‌اش از دنیا رفته دوباره به دنیا برمی‌گردند نه همه.

۲-۴- اهمیت اعتقاد به «رجعت»

ایمان به رجعت از مسائل مهم عقاید اسلامی است و شیعه به آن اعتقاد دارد. این مسئله از ابعاد گوناگونی اهمیت دارد که به آن‌ها خواهیم پرداخت:

۱. رجعت از عقایدی است که از ابتدای ظهور اسلام بر آن تأکید شده و پیامبر (ص) آن را برای مردم بیان کرده است. روایت شده که: «علی (ع) در مسجد خوابیده بود، در این حال پیامبر (ص) تشریف آوردند و با پای مبارک، علی (ع) را حرکت داده، بیدار کردند. آن‌گاه فرمودند: ای جنبنده‌ی

زمین برخیز. مردی از یاران حضرت (ص) گفت: ای پیامبر خدا ما نیز یکدیگر را به این نام بخوانیم؟ فرمودند: نه، به خدا قسم، این لقب مخصوص علی (ع) است؛ او همان جنبنده‌ای است که خدا در قرآن فرموده است، «هنگامی که عذاب بر آن‌ها حتمی و قطعی شود، جنبنده‌ای از زمین بیرون آوریم که به آن‌ها می‌گوید: مردم به نشانه‌های ما ایمان نمی‌آورند» آن گاه پیامبر (ص) فرمود: ای علی، خدا تو را در آخرالزمان به بهترین صورت بیرون آورد، در حالی که آهنی در دست داری و دشمنانت را با آن علامت می‌گذاری ...» (بحرانی، ۱۴۱۷ هـ.ق، ج ۴، ص ۲۲۷)

اما درباره‌ی کلمه‌ی «دابه» در کتب مختلف مطالبی آمده که با هم آن را مرور می‌کنیم: در صحاح آمده: هر راه رونده بر روی زمین «دابه» است. در قاموس به «راه رفتن آرام» معنی شده (قرشی، ۱۳۵۲، ج ۱، ص ۳۲۳) «دابه» از ریشه‌ی «دب» به معنی حرکت خفیف و نرم است که در فارسی از آن به «جنبیدن» تعبیر می‌شود. پس دابه به معنی «جنبنده» است و برخلاف آن چه بعضی می‌پندارند فقط به جنبندگان غیر انسان اطلاق نمی‌شود، بلکه مفهوم وسیعی دارد که انسان را نیز دربرمی‌گیرد. چنان که در آیه‌ی ۶ سوره‌ی هود می‌خوانیم: و ما من دابه فی الارض إلا علی الله رزقها. «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی او بر عهده‌ی خداست.» و در آیه‌ی ۶۱ سوره‌ی نحل آمده: ولو یؤاخذ الله الناسَ یظلمهم ما ترک علیها من دابه. «اگر خداوند مردم را به سبب ستم‌هایشان مجازات می‌کرد، جنبنده‌ای را بر زمین باقی نمی‌گذاشت.

اهل سنت «دابه الارض» را موجودی از جنس غیر انسان با مشخصات بسیار عجیب و غریب ذکر کرده‌اند که ویژگی‌های آن را در ادامه خواهد آمد. اما شیعه به پیروی از روایات معصومان «دابه الارض» را یک انسان فوق العاده می‌دانند که یکی از کارهای او جدا ساختن مؤمنان از کافران و علامت گذاری آن‌هاست و حتی در بعضی روایات گفته شده که عصای موسی و انگشتر سلیمان با اوست و می‌دانیم که عصای موسی رمز اعجاز و قدرت و خاتم سلیمان رمز حکومت و سلطه‌ی الهی است. به این ترتیب او یک انسان قدرتمند و افشاگر است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۱۵، صص ۵۵۲-۵۵۱) حتی در برخی از احادیث نام علی (ع) به عنوان «دابه الارض» برده شده، همچنین در زیارت امام علی (ع) به نقل از امام صادق (ع) آمده است: السلام علیک یا عمود الدین و وارث علم الاولین و الآخرین و صاحب المیسم ... (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ هـ.ق، ج ۲، ص ۵۸۹)

از امیر مؤمنان (ع) احادیثی در مورد «رجعت» نقل شده که از سابقه‌ی این موضوع در اسلام حکایت دارد.

امام باقر (ع) نقل می‌کند که علی (ع) فرمود: «من قسمت کننده‌ی دوزخم ... من صاحب رجعت‌ها و دولت‌ها و صاحب عصا و آهن داغ زنده‌ام، من آن جنبنده‌ی زمینم که با مردم سخن می‌گوید.» (الحر عاملی، ۱۳۶۲، ص ۳۶۷)

۲. اهتمام ائمه اطهار (ع) به اثبات مسئله، اهمیت آن را روشن می‌سازد، به عبارت دیگر آن بزرگواران (ع) نه تنها این مطلب را به طور مکرر در کلمات شریفشان متذکر شده‌اند، بلکه به دلیل اهمیت آن، در موارد بسیاری نیز با استدلال‌های منطقی، آن را اثبات کرده‌اند که می‌توان نمونه‌هایی از آن را نقل کرد.

در حدیثی «اصبغ بن نباته» نقل می‌کند:

علی (ع) به ابن کوّا فرمود: از هر چه که می‌خواهی سؤال کن.
ابن کوّا گفت: گروهی از یاران شما گمان می‌کنند که پس از مرگ دوباره زنده می‌شوند و قبل از برپایی قیامت به دنیا باز می‌گردند.

امیرمؤمنان فرمود: بله شما در مقابل این سخن چه گفتی؟
گفت: هیچ کدام از سخنان آنها را نپذیرفتم و به آنها گفتم: به هیچ سخنی از سخنان شما اعتقاد ندارم.

علی (ع) فرمود: خداوند گروهی را به خاطر گناهایی که مرتکب شده بودند، به گرفتاری‌هایی مبتلا کرد و قبل از فرا رسیدن اجل و عمر حتمی که برایشان معین کرده بود، آنها را میراند و سپس آنها را زنده کرد و به دنیا بازگرداند تا از باقی مانده‌ی روزی خود استفاده کنند و پس از آن دوباره بمیرند.
چون این سخن بر ابن کوّا گران آمد و آن را نپذیرفت، امیر مؤمنان (ع) سخن را ادامه داد و برای اثبات مطلب فرمود:

ابن کوّا می‌دانی که در قرآن آمده است: «حضرت موسی (ع) هفتاد نفر از مردان بنی اسرائیل را برای میقات انتخاب کرد ...»^۱ سپس حضرت موسی (ع) با آن گروه رفت تا هنگام بازگشت به بنی اسرائیل، شهادت دهند که حضرت موسی با خدا سخن گفت؛ ولی چون آنان این واقعه را مشاهده کردند، باز منکر شدند و به موسی (ع) گفتند: «به تو ایمان نمی‌آوریم مگر خدا را با چشم ببینیم» در این حال خداوند متعال آنها را عذاب کرد و همگی را به هلاکت رساند و بعد زنده کرد: «سپس بعد از مرگ شما را زنده کردیم»^۲

و همچنین ای پسر کوّا، خدا در قرآن داستان گروهی از بنی اسرائیل را ذکر کرده است که به فرمان الهی مردند و دوباره زنده شدند.^۳

و داستان عزیز را ذکر کرده است^۴ که او صد سال مرد و دوباره زنده شد، پس ای پسر کوّا در زنده شدن مردگان بعد از مرگ و بازگشت آنها به دنیا قبل از برپایی قیامت تردید مکن؛ زیرا خدا بر هر چیز قدرت و توانایی دارد. (المجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ج ۵۳، ص ۷۲)

۳. آیات فراوانی از قرآن در مورد اثبات «رجعت» و ابعاد آن نازل شده است که از دلایل اهمیت این مسئله به حساب می‌آید.

۴. دلیل دیگری که اهمیت این موضوع را نشان می‌دهد، فراوانی احادیثی است که از معصومین (ع) رسیده است. تعداد احادیث «رجعت» به اندازه‌ای است که علمای شیعه در آن ادعای تواتر کرده‌اند. (الحرعاملی، ۱۳۶۲، ص ۶۷) چنان که علامه مجلسی در این زمینه می‌نویسد: «چگونه کسی که به ائمه‌ی اطهار (ع) ایمان دارد، درباره‌ی «رجعت» که در بیش از ۲۰۰ روایت صریح مطرح شده است شک می‌کند؟ ...

^۱ - اعراف / ۱۵۵.

^۲ - بقره / ۵۵-۵.

^۳ - بقره / ۲۴۳.

^۴ - بقره / ۲۵۹.